

РОЗДІЛ 3. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

УДК 347.61:347.64+347.91:349.93

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.80.1.21>

ПРИКЛАДНІ ПИТАННЯ ВІДКРИТТЯ ПРОВАДЖЕННЯ У СІМЕЙНИХ СПРАВАХ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Ватрас В.,

*доктор юридичних наук, професор,
професор цивільного права та процесу*

*Хмельницького університету управління та права
імені Леоніда Юзькова*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6822-74>

e-mail: vatrasv@gmail.com

Ватрас В. Прикладні питання відкриття провадження у сімейних справах в цивільному процесі.

В науковій статті автор провів наукове дослідження доктринальних і нормативних джерел, присвячених прикладним питанням відкриття провадження у сімейних справах в цивільному процесі. В сімейному праві виділяється широкий перелік сімейних прав та інтересів, що захищаються в судовому порядку. Зважаючи на обставини, викликані повномасштабним військовим вторгненням російської федерації, що призводять до істотних порушень сімейних прав та інтересів подружжя, батьків, дітей, інших учасників сімейних відносин, питання забезпечення належного захисту їх прав (в тому числі й розробка належних процесуальних механізмів захисту сімейних прав та інтересів залишається актуальним і своєчасним. Наявні у правовій доктрині дослідження лише частково торкалися питання особливостей відкриття провадження у сімейних справах у цивільному процесі. На підставі проведеного дослідження, автор дійшов висновку, що особливостями відкриття провадження у сімейних справах є: а) обмежене право позивача заявляти клопотання про розгляд справи за правилами спрощеного позовного провадження і аналогічно – обмеженість судової дискреції у даній сфері. Лише щодо справ про поділ майна подружжя є можливим подання позивачем клопотання про розгляд справи за правилами спрощеного позовного провадження, а також право суду здійснювати вирішення питання – чи розглядати цю справу за правилами загального позовного чи спрощеного позовного провадження; б) особливості у підсудності сімейних справ – щодо значної кількості справ передбачається підсудність за вибором позивача, а також подання позову про розірвання шлюбу представником учасника сімейних відносин; в) особливості у підсудності сімейних справ – щодо значної кількості справ передбачається підсудність за вибором позивача; г) обмежене застосування такої підстави повернення позовної заяви як подання заяви особою, яка не має процесуальної дієздатності. Суд вправі застосувати подання заяви особою, яка не має процесуальної дієздатності як підставу для повернення позовної заяви лише у разі подання відповідного позову, заяви у справі окремого провадження, заяви про видачу судового наказу особою, яка не досягла чотирнадцяти років.

Ключові слова: відкриття провадження у справі; цивільний процес; сімейна справа; позовне провадження; спрощене провадження; відмова у відкритті провадження у справі; повернення позовної заяви.

Vatras V. Applied issues for the opening of proceedings in family cases in a civil proceeding.

In the scientific article, the author conducted a scientific study of doctrinal and normative sources devoted to applied issues of opening proceedings in family cases in a civil process. In family law, a wide list of family rights and interests that are protected in court is distinguished. Considering the circumstances

caused by the full-scale military invasion of the Russian Federation, which lead to significant violations of family rights and interests of spouses, parents, children, other participants in family relations, the issue of ensuring the proper protection of their rights (including the development of proper procedural mechanisms for the protection of family rights and interests remains relevant and timely. Research available in the legal doctrine only partially touched on the issue of features of opening proceedings in family cases in civil proceedings. Based on the conducted research, the author came to the conclusion that the features of opening proceedings in family cases are: a) the limited right of the plaintiff to file a motion to consider the case according to the rules of simplified legal proceedings and similarly – the limitation of judicial discretion in this area. Only in cases of division of the property of the spouses is it possible for the plaintiff to submit a petition for consideration of the case according to the rules of simplified legal proceedings, as well as the right of the court to resolve the issue - whether to consider this case according to the rules of general legal proceedings or simplified legal proceedings; b) peculiarities in the jurisdiction of family cases – with regard to a significant number of cases, jurisdiction is provided at the choice of the plaintiff, as well as the filing of a lawsuit for dissolution of marriage by a representative of a participant in family relations; c) particularities in the jurisdiction of family cases – for a significant number of cases, jurisdiction at the choice of the plaintiff is assumed; d) limited application of such a basis for the return of a statement of claim as the submission of a statement by a person who does not have procedural legal capacity. The court has the right to apply the submission of a statement by a person who does not have procedural legal capacity as a basis for returning a statement of claim only in the case of filing a corresponding claim, statement in the case of a separate proceeding, statement on the issuance of a court order by a person who has not reached the age of fourteen.

Key words: opening proceedings in the case; civil process; family business; legal proceedings; simplified proceedings; refusal to open proceedings in the case; return of the statement of claim.

Постановка проблеми. Забезпечення належного регулювання сімейних відносин є одним із найважливіших обов'язків держави, і його актуальність не зменшується навіть на даний час. Учасники сімейних відносин вживають заходів щодо пошуку і застосування належних способів захисту власних сімейних прав та інтересів, а також сімейних прав та інтересів інших учасників (зокрема, неповнолітніх дітей). Досить часто відповідні способи захисту застосовуються учасниками сімейних відносин спільно (зокрема, спільно обома з подружжя щодо захисту власних прав та інтересів, спільно батьками щодо захисту прав та інтересів дитини). Ситуації, коли подружжя або батьки не можуть знайти такі способи за взаємною згодою, вимагають втручання державних органів, особливо суду, органів опіки та піклування для забезпечення того, щоб дитина зростала в найбільш сприятливих умовах, а також належних стосунків між дитиною та батьками, що є важливим для благополуччя дитини [1, с. 34]. В сімейному праві виділяється широкий перелік сімейних прав та інтересів, що захищаються в судовому порядку (питання, що стосуються визначення походження дитини, визначення її імені та прізвища, зміни прізвища дитини її батьками, зміни дитиною свого імені, прізвища чи по батькові, визначення участі у вихованні дитини того з батьків, хто проживає окремо від неї, визначення місця проживання малолітньої дитини, реалізації права дитини, одного з подружжя на утримання, реалізації інших сімейних майнових прав, а також сімейних прав іншими особами (іншими членами сім'ї та родичами, опікунами, піклувальниками), тощо. Зважаючи на обставини, викликані повномасштабним військовим вторгненням російської федерації, що призводять до істотних порушень сімейних прав та інтересів подружжя, батьків, дітей, інших учасників сімейних відносин, питання забезпечення належного захисту їх прав (в тому числі й розробка належних процесуальних механізмів захисту сімейних прав та інтересів залишається актуальним і своєчасним.

Стан опрацювання проблематики. Проблематика відкриття провадження у цивільному судочинстві досліджувалася рядом науковців, таких як: В.І. Бобрик, Н.Л. Бондаренко-Зелінська, С.В. Водоп'ян, Л.Є. Гузь, В.Ю. Євко, В.В. Комаров, В.Ю. Пряміцин, Н.Ю. Сакара, В.І. Тертишніков, Г.В. Чурпіта, однак вони лише частково торкалися питання особливостей відкриття провадження у сімейних справах у цивільному процесі.

Метою статті є дослідження доктринальних і нормативних джерел, присвячених прикладним питанням відкриття провадження у сімейних справах в цивільному процесі.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 18 Сімейного кодексу України (надалі по тексту – СК України) кожен учасник сімейних відносин, який досяг чотирнадцяти років, має право на безпосереднє звернення до суду за захистом свого права або інтересу [2]. Відповідно до ч. 1 ст. 19 Цивільного

процесуального кодексу України (надалі по тексту – ЦПК України) справи, які виникають із сімейних відносин розглядаються у порядку цивільного судочинства, відповідно до правил і з особливостями, встановленими ЦПК України для такої категорії справ [3].

Залежно від того, чи наявний спір між учасниками сімейних відносин, відповідна справа, що виникає із сімейних відносин (надалі по тексту – сімейна справа) може бути розглянута за процедурою позовного провадження (у разі наявності спору) або наказного чи окремого провадження (у разі його відсутності).

Перелік сімейних спорів, які розглядаються у порядку позовного провадження у ЦПК України не визначений, але його можна вивести із змісту положень СК України, які визначають випадки звернення до суду із позовом відповідного учасника сімейних відносин (втім, цей перелік не є вичерпним, оскільки право учасника сімейних відносин на безпосереднє звернення до суду за захистом свого права або інтересу стосується будь-якого порушеного, невизнаного або оспорюваного сімейного права чи інтересу).

Більш чітко визначені сімейні справи, які розглядаються у порядку наказного чи окремого провадження. У порядку наказного провадження розглядаються (хоча краще зазначити, вирішуються) справи про стягнення аліментів, однак лише у випадках їх стягнення у конкретному розмірі (на одну дитину – у розмірі однієї чверті, на двох дітей – однієї третини, на трьох і більше дітей – половини заробітку (доходу) платника аліментів, але не більше десяти прожиткових мінімумів на дитину відповідного віку на кожну дитину, або у разі стягнення аліментів на дитину у твердій грошовій сумі в розмірі 50 відсотків прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку), за умови відсутності спору про батьківства (материнства) чи необхідності встановлення батьківства (материнства) [3]. Перелік сімейних справ, що підлягають розгляду в порядку окремого провадження, можна виокремити, проаналізувавши статтю 293 ЦПК України. У порядку окремого провадження розглядаються такі сімейні справи, як справи про: усиновлення, встановлення фактів, що мають юридичне значення (в тому числі фактів: родинних відносин між фізичними особами, перебування фізичної особи на утриманні, реєстрації шлюбу, розірвання шлюбу, усиновлення, проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу), про надання права на шлюб, про розірвання шлюбу за заявою подружжя, яке має дітей, за заявою будь-кого з подружжя, якщо один з нього засуджений до позбавлення волі, про встановлення режиму окремого проживання за заявою подружжя [4, с. 57].

Відкриття провадження у справі є самостійною стадією цивільного процесу, сукупністю процесуальних дій суду та осіб, які беруть участь у справі, що направлені на визначення підстав їх звернення до суду за захистом [5, с. 111]. Як зазначається в Узагальненні судової практики розгляду судами цивільних справ за апеляційними скаргами на ухвали судів першої інстанції про відкриття провадження, відмову у відкритті провадження, повернення заяви позивачеві та передачі справ з одного суду до іншого, під відкриттям провадження у справі потрібно розуміти стадію цивільного процесу, на якій суд першої інстанції перевіряє в особи наявність права на звернення до суду і встановленого порядку реалізації такого права [6]. Відкриття провадження у справі як процесуальна дія завжди пов'язана із передумовами права на пред'явлення позову, оскільки вони охоплюють обставини, з якими закон пов'язує виникнення і здійснення права на пред'явлення позову. Право на пред'явлення позову законом пов'язується із наявністю чи відсутністю певних обставин. Тож, відсутність однієї із зазначених вище передумов свідчить про неможливість реалізації права на пред'явлення позову і є підставою для відмови у відкритті провадження [7, с. 10].

Якщо звернутися до змісту ЦПК України, можемо помітити, що чітко питання відкриття провадження у справі визначене щодо позовного провадження: відповідно до ст.ст. 184 і 187 ЦПК України позов пред'являється шляхом подання позовної заяви до суду першої інстанції, де вона реєструється та не пізніше наступного дня передається судді; за відсутності підстав для залишення позовної заяви без руху, повернення позовної заяви чи відмови у відкритті провадження суд відкриває провадження у справі протягом п'яти днів з дня надходження позовної заяви або заяви про усунення недоліків, про що постановляє ухвалу. У наказному провадженні суд, отримавши заяву про видачу судового наказу, у разі відсутності підстав для відмови у видачі судового наказу, суд здійснює розгляд заяви, за результатами якого видає судовий наказ (ст. 167 ЦПК України). Що стосується справ окремого провадження, то вони відповідно до ч. 3 ст. 294 ЦПК України розглядаються судом з додержанням загальних правил, встановлених Кодексом, за винятком положень щодо змагальності та меж судового розгляду, а також особливостей, передбачених розділом IV ЦПК України (тобто інститут відкриття провадження у справі до цієї категорії справ застосовується за аналогією) [3].

Перейдемо власне до визначення особливостей відкриття провадження у сімейних справах.

Першою особливістю є обмежене право позивача відповідно до ч. 2 ст. 184 ЦПК України заявляти клопотання про розгляд справи за правилами спрощеного позовного провадження і аналогічно – обмеженість судової дискреції у даній сфері [8, с. 203]. Так, у ЦПК України вказано ряд випадків, коли провадження у сімейних справах відбувається за правилами спрощеного позовного провадження. Такими зокрема є малозначні справи, а також справи про надання судом дозволу на тимчасовий виїзд дитини за межі України тому з батьків, хто проживає окремо від дитини, у якого відсутня заборгованість зі сплати аліментів та якому відмовлено другим із батьків у наданні нотаріально посвідченої згоди на такий виїзд; до першої категорії справ віднесені зокрема й справи про стягнення аліментів, збільшення їх розміру, оплату додаткових витрат на дитину, стягнення неустойки (пені) за прострочення сплати аліментів, індексацію аліментів, зміну способу їх стягнення, якщо такі вимоги не пов'язані із встановленням чи оспорюванням батьківства (материнства), а також справи про розірвання шлюбу. В той же час, відповідно до ч. 4 ст. 274 ЦПК України за загальним правилом спори, що виникають із сімейних відносин розглядаються за правилами загального позовного провадження. Дана вимога не стосується питань, визначених у ст. 19 СК України (малозначних справ і справ про надання судом дозволу на тимчасовий виїзд дитини за межі України), а також справ про поділ майна подружжя [3]. Остання категорія справ по суті може бути розглянута як за правилами загального позовного провадження, так і за правилами спрощеного позовного провадження. Лише щодо цієї категорії сімейних справ є можливим подання позивачем клопотання про розгляд справи за правилами спрощеного позовного провадження, а також право суду здійснювати вирішення питання – чи розглядати цю справу за правилами загального позовного чи спрощеного позовного провадження.

Іншою особливістю вирішення питання про можливість відкриття провадження у сімейній справі є особливі підстави для повернення позовної заяви – однією із таких підстав є подання заяви про розірвання шлюбу під час вагітності дружини або до досягнення дитиною одного року (п. 5 ч. 4 ст. 185 ЦПК України). Втім, якщо буде прийнято остаточно законопроект № 5492 від 14 травня 2021 року (наразі прийнято у першому читанні) ця підстава повернення позовної заяви може стати неактуальною, оскільки законопроектом пропонується передбачити можливість подання позову про розірвання шлюбу протягом вагітності дружини та протягом одного року після народження дитини. Попри те, що у законопроекті не міститься змін до ст. 185 ЦПК України, однак у висновку Головного науково-експертного управління Верховної Ради України зазначається на необхідності узгодження законопроекту та змін, що вносяться ним до СК України та відповідних положень ЦПК України [9] (тобто зазначений законопроект потенційно вплине на можливість прийняття позову до розгляду і відкриття провадження у справі про розірвання шлюбу навіть, якщо позов буде подано протягом вагітності дружини та протягом одного року після народження дитини).

Особливою підставою для повернення позовної заяви у сімейній справі є подання її представником, коли відповідне право має лише учасник сімейних відносин (охоплюється змістом підстави «заяву подано особою, яка не має процесуальної дієздатності, не підписано або підписано особою, яка не має права її підписувати, або особою, посадове становище якої не вказано»). Так, в ухвалі Рожнятівського районного суду Івано-Франківської області від 24 лютого 2022 року у справі № 350/266/22, суд повернув позовну заяву про розірвання шлюбу, оскільки її подано представником подружжя. Відповідно до абз. 2 п. 15 Постанови Пленуму Верховного Суду України № 11 «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя» сімейне законодавство не передбачає можливості розірвання шлюбу представником одного з подружжя або їх обох за довіреністю останніх. Заборона подання позовної заяви про розірвання шлюбу представником одного з подружжя впливає з ч. 1 ст. 110 СК України та із самої суті спору, проте не виключає участі представника сторін у розгляді справи по суті [10]. Аналогічну правову позицію можемо простежити й в ухвалі Голосіївського районного суду м. Києва від 3 лютого 2023 року у справі 752/17764/22 [11].

Наступною особливістю відкриття провадження у сімейних справах можемо зазначити особливості у підсудності цієї категорії справ. Хоча у ЦПК України передбачено, що якщо за результатами отриманої судом інформації буде встановлено, що справа не підсудна цьому суду, суд надсилає справу за підсудністю (тобто дотримання чи недотримання підсудності не впливає на можливість відкриття провадження у справі), однак зазначене стосується лише позовного та окремого провадження, оскільки порушення правила підсудності чітко визначена у п. 9 ч. 1 ст. 165 ЦПК України як

підстава для відмови у видачі судового наказу. При цьому, слід враховувати, що за загальним правилом позови у сімейних справах є позовами до фізичної особи, а тому відповідно до ст. 27 ЦПК України подаються в суд за зареєстрованим у встановленому порядку місцем її проживання або перебування. Виняток становлять позови про стягнення аліментів, збільшення їх розміру, оплату додаткових витрат на дитину, стягнення неустойки (пені) за прострочення сплати аліментів, індексацію аліментів, зміну способу їх стягнення, про визнання батьківства відповідача, які можуть пред'являтися також за зареєстрованим місцем проживання чи перебування позивача. Аналогічно може бути визначена підсудність справ про розірвання шлюбу, але лише у випадках, якщо на утриманні позивача є малолітні або неповнолітні діти або якщо він не може за станом здоров'я чи з інших поважних причин виїхати до місця проживання відповідача, або за домовленістю подружжя. Також заяви про встановлення сімейного факту, що має юридичне значення подається за місцем проживання заявника [3].

Останньою особливістю відкриття провадження у сімейній справі можемо визначити обмежене застосування такої підстави повернення позовної заяви як подання заяви особою, яка не має процесуальної дієздатності. Так, відповідно до ч. 1 ст. 18 СК України, право на безпосереднє звернення до суду за захистом свого права або інтересу має кожен учасник сімейних відносин, який досяг чотирнадцяти років. Неповнолітні особи віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років можуть особисто здійснювати цивільні процесуальні права та виконувати свої обов'язки в суді у справах, що виникають з відносин, у яких вони особисто беруть участь, якщо інше не встановлено законом. Як правило, справами, у яких неповнолітні особи можуть брати участь особисто і є справи, які виникають з сімейних правовідносин. Крім того, у окремих випадках норми СК України надають неповнолітнім особам право на безпосереднє звернення до суду. Так, за заявою особи, яка досягла шістнадцяти років, за рішенням суду їй може бути надано право на шлюб (ч. 2 ст. 23 СК України); дитина, яка досягла чотирнадцяти років має право на звернення до суду з позовом про позбавлення батьківських прав (ст. 165), а також право на звернення до суду з позовом про скасування усиновлення чи визнання його недійсним (ст. 240 СК України) [12, с. 5]. Таким чином, суд вправі застосувати подання заяви особою, яка не має процесуальної дієздатності як підставу для повернення позовної заяви лише у разі подання відповідного позову, заяви у справі окремого провадження, заяви про видачу судового наказу особою, яка не досягла чотирнадцяти років.

Висновки. На підставі вище викладеного наукового дослідження, можемо визначити, що особливостями відкриття провадження у сімейних справах є: а) обмежене право позивача заявляти клопотання про розгляд справи за правилами спрощеного позовного провадження і аналогічно – обмеженість судової дискреції у даній сфері. Лише щодо справ про поділ майна подружжя є можливим подання позивачем клопотання про розгляд справи за правилами спрощеного позовного провадження, а також право суду здійснювати вирішення питання – чи розглядати цю справу за правилами загального позовного чи спрощеного позовного провадження; б) особливі підстави для повернення позовної заяви – однією із таких підстав є подання заяви про розірвання шлюбу під час вагітності дружини або до досягнення дитиною одного року; в) особливості у підсудності сімейних справ – щодо значної кількості справ передбачається підсудність за вибором позивача, а також подання позову про розірвання шлюбу представником учасника сімейних відносин; г) обмежене застосування такої підстави повернення позовної заяви як подання заяви особою, яка не має процесуальної дієздатності. Суд вправі застосувати подання заяви особою, яка не має процесуальної дієздатності як підставу для повернення позовної заяви лише у разі подання відповідного позову, заяви у справі окремого провадження, заяви про видачу судового наказу особою, яка не досягла чотирнадцяти років.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Синельников Є.В. Деякі аспекти вирішення спорів щодо визначення місця проживання малолітньої дитини (за матеріалами судової практики Верховного Суду). *Правова позиція*. 2022. № 1 (34). С. 33–37.
2. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2447-14>.
3. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.

4. Василів С.С. Поняття та особливості сімейних спорів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 7. С. 55–58.
5. Пряміцин В.Ю., Афанасьєв Д.В., Ланкін С.В. Процедура відкриття провадження в цивільному судочинстві як складник механізму реалізації права людини на справедливий суд. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2021. № 1. С. 110–115.
6. Узагальнення судової практики розгляду судами цивільних справ за апеляційними скаргами на ухвали судів першої інстанції про відкриття провадження; відмову у відкритті провадження; повернення заяви позивачеві та передачі справ з одного суду до іншого (ст.ст. 115, 116, 121, 122 ЦПК України). Апеляційний суд міста Києва. 2011. URL: <https://court.gov.ua/sud1190/150/1559>.
7. Водоп'ян Т.В., Кубай І.Ю. Відмова у відкритті провадження у справі та касаційного провадження: проблемні питання цивільного судочинства. *Молодий вчений*. 2017. № 5.1 (45.1). Травень. С. 10–15.
8. Сакара Н.Ю. Спрощене позовне провадження як новела цивільного процесуального права. *Проблеми цивільного права та процесу*. Харків, 2018. URL: http://univd.edu.ua/general/publishing/konf/25_05_2018/pdf/62.pdf.
9. Проект Закону України про внесення змін до статті 110 та 111 Сімейного кодексу України. *Законопроекти*. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/26535>.
10. Ухвала Рожнятівського районного суду Івано-Франківської області від 24 лютого 2022 року у справі № 350/266/22. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103549562>.
11. Ухвала Голосіївського районного суду м. Києва від 3 лютого 2023 року у справі 752/17764/22. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108898147>.
12. Євко В.Ю. Особливості судового захисту сімейних прав. *Проблеми цивільного права та процесу*. Харків, 2018. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/25_05_2018/pdf/43.pdf.